

A. Gergely András

AZ ÉRVÉNYESSÉG ÉRVÉNYÉRŐL /avagy mi végre az irodalom értelmezése?/

[DOI 10.35402/kek.2020.5.4](https://doi.org/10.35402/kek.2020.5.4)

Absztrakt

Az első alapkérdésem: érdemes-e egyáltalán a tudományos állítások érvényességével foglalkozni – s a válaszom *igen*, mert fölöttébb fontos és érvényes kérdés ez, ugyanakkor számtalan válasz és feltétel között is régóta foglalkoznak már e tépelődéssel, s miért is ne kellene akkor ma is érdemi válaszok között kutakodni. A második maga a tudás-testvériség kérdése: találkozik-e, s ha igen hol és hogyan az irodalom a maga tudományával, a rokon bölcséleti vagy társ-tudományi érdeklődéssel – s erre írásomban keresgélek majd kézenfekvőnek látszó válaszokat. A harmadik maga az irodalom, az irodalomtudományon túli (vagy inneni?), rokon tudásokkal találkozó, s korántsem egyetlen vagy örök válaszra méltó kérdés: van-e irodalom társadalom nélkül, van-e társadalom irodalmi hatások nélkül – (a válaszom persze egyértelmű *nem!*) –, s ha ezek mégis kölcsönhatásban állnak valamiképpen, az hogyan zajlik hétköznapi esetekben és egyes korszakokban, s milyen érvényességgel lehet jelen az irodalom értelmezése a tudásminőségek tudásának eseteiben, korszakaiban.

Abstract

On the relevance of validity /else, what is the interpretation of literature for?/

My first basic question is whether it is worth dealing with the validity of scientific claims at all – and my answer is *yes*, because this is an extremely important and valid question, even though among numerous answers and conditions they have been dealing with this contemplation for a long time, why not look for meaningful answers even today. Second is the question of the knowledge-fraternity itself: where and how does literature meet its own science, the related philosophical or scientific interest – and so I will look for seemingly *obvious answers* in this writing. Third is the literature itself, beyond literary science (or within?), meeting related knowledges, and by no means is a single or eternal answer worthy question: is there literature without

society, is there society without literary influences – (of course, my answer is clearly *no!*), and if they do interact in some way, how does that interaction take place in ordinary cases and in certain eras, and with what validity the interpretation of literature can be present in cases and epoch of knowledge of knowledge-qualities.

Két vagy három értelmező dilemmát kellene érdemben eldöntenem, mielőtt az alábbiakban az irodalom mint elbeszélte életvilág, a társadalmi közlésmódok (értsd: kommunikáció) többfélesége, és az irodalomtudomány szociológiába oltott műfaja, valamint az irodalomantropológia lehetséges nézőpontjainak kérdését itt most az Olvasó elé tálalom. Az első az alcímbe emelt kérdés lenne: érdemes-e egyáltalán ilyesmivel foglalkozni – s a válaszom *igen*, mert fölöttébb fontos és érvényes kérdés ez, de számtalan válasz és feltétel közül is kitetszik az, hogy régóta foglalkoznak már e tépelődéssel, s miért is ne kellene akkor ma is érdemi válaszok között kutakodni, régi válaszokat újragondolni, saját feleletet kimódolni. A második maga a tudás-testvériség kérdése: találkozik-e, s ha igen hol és hogyan tud találkozni az irodalom a maga tudományával, a rokon bölcséleti vagy társ-tudományi érdeklődéssel, kételyekkel vagy talányokkal – s erre alább keresgélek, részben találok is majd kézenfekvőnek látszó válaszokat... A harmadik maga az irodalom, az irodalomtudományon túli (vagy inneni?), rokon tudásokkal találkozó, s korántsem egyetlen vagy örök válaszra méltó kérdés: van-e irodalom társadalom nélkül, van-e társadalom irodalmi hatások nélkül – (a válaszom persze egyértelmű *nem!*) –, s ha ezek mégis kölcsönhatásban állnak valamiképpen (mert szerintem állnak és sokféleképpen), akkor az hogyan zajlik hétköznapi esetekben és egyes korszakokban, alkalmasint csak elbeszélő módokban, narratívákban. De ez már, lehet, visszavezet a második kérdéshez.

Nem akar persze elrettentően szakszerű lenni mindez. Valójában inkább a dilemmázást rejti, amit a legközvetlenebbül tegnapi-mai olvasmányok ébresztettek. Az éppen most megjelenő *Kultúra és*

Közösség tematikus 3. számában több írás is a történetmesélés, az evolúció-elméletekbe illeszkedő kortárs értelmezések, a biográfiai életút-elemzések és a kritikai kultúrakutatás körül hangzik fel – ide értve a paraszti polgárosodás székelyföldi folyamatát (Laczkó-Albert Elemér életút-portréjában), a biográfia paradigmáinak nemzetközi vitáit (az elmúlt húsz év legkardosabb megütkezéseivel, Bögre Zsuzsanna elmélettörténeti dolgozatában), az új típusú archívumok interaktív és digitális kihívásaival összefüggő emlékezet-szelekciós mechanizmusokat (Pósa Fanni tanulmányában), valamint az önéletírás mint vallomás mikrokérdéseinek alapos szemlélését (Bánlaky Pál saját könyvének részleteivel)... végül említve egy recenziót Hévízi Ottó újabb kötetéről (Lovász Ádám *Beavatás a filozófiai pluralizmusba* címen összegzett áttekintésével, melyben e lehetséges pluralizmus számomra az írás és olvasás terében ugyanilyen masszív episztemológiai alapkérdésként kandikál elő). S nem mert mindezek olvasása előírásos feladata lehetne bárkinek, csak mert az írások tónusában rejtőzködik egy „érvényes-e a világ efféle olvasata?” kérdőjel, ezért osztom meg további dilemmáimat.

Olvasmányairól persze mindenki maga tehet – talán. Ám mégsem egészen. A KéK aktuális folyóirat-száma nem „mindennaposan” taglalja az ilyen volumenű kérdéseket, de most itt valamiképpen szinte megsűrűsödött a „biográfia, mintakészlet, elbeszélés” kérdéskörbe illő írások sora. Mintegy ráadásként – ez most sem nem sajtószemle, sem nem direkt könyvismertetés... – a napi „rendes” irodalom-olvasás kötelező polcán megjelent a szemem előtt több olyan kötet, melyek az olvasás, az Olvasó, az olvasat aktualitásait nem a hatvanas évek befogadás-kutatásaival körvonalazzák csupán, hanem a mai kihívásokra keresnek részválaszokat. Ezek (úgy látszik) azóta sem haltak el. S bár vannak, akik nemzetközi hírnévre is szert tettek azzal, hogy eszeten következetességgel terjesztik az irodalmi művek, írói sorsok, olvasókkal közös események mindennapos fontosságát (ilyen példaképpen a francia „nemzeti” televízió egyik leghíresebb közszereplője, Bernard Pivot, aki a „Kultúrgulyás” műsorában a legkiválóbb szaktektentélyek vendéglátója, összehangolója, ráadásként a francia „olvasó-mozgalom” első számú élharcosa...),¹ mégis látható, hogy a „fogyasztásra” rábeszélő „kultúrharc” folytonossága

1 Pivo, Bernard 2001 *Le métier de lire. Réponses à Pierre Nora. D'Apostrophes à Bouillon de culture*. Gallimard, Paris, 353 oldal.

nemcsak az olvasó típusú emberek megerősítését szolgálja, de egyúttal szándékolt ellenpélda is a nemolvasók táborával szembeni attraktivitásában. Erre persze talán szükség is van – ezt nem tudhatjuk biztosan... Tény, hogy egyre fogynak az olvasni hajlamosak, sőt erre képesek is. Magyarországon még a nyolcvanas évek elején a népesség kb. 5-7%-a volt a „sem nem ír, sem nem olvas” analfabéta (minden közoktatási reformtervek dacára), ma ennek aránya 11-13% a teljes népességben... Ezzel szemben például Edmund Burke a francia forradalom idején a brit „írástudók” (azaz nevüket leírni, pár szót kiolvasni képesek) arányát 1,5%-ra becsüli, a franciák ugyanekkor (még az „olvasás forradalma” előtt) szinte teljesen ugyanilyen arányban voltak írástudatlanok, a németek szintűgy, de a svédek vagy oroszok sem maradtak el az írástudatlanság terén, s ez a huszadik század elején sem lett sokkal biztatóbb, Magyarország sem kivétel... egyes térségekben a mai állapotok is sajátlagosak maradtak a „paraszti-iratok” vagy a szóbeli emlékezet rögzített funkciói terén (lásd Wittman 2000; Pogány 2013; Vajda 2013:81-237; Keszeg A. 2006; Keszeg V. 2013).²

Az olvasóvá lét mindenestre konstans eleme a kultúrának, oktatásnak, életképességnek, alkalmazkodásnak, munkapiacnak, időháztartásnak – jószerével évszázadok óta. Sőt magának az irodalomnak még régebb óta is, melyet maguk a kritikusok és alkotók taglálnak érdemdús vitaanyagként *Az olvasó lázadása?* kötetben.³ Ebben már mintegy „kalligrafálva” is megvan a kulcskérdések sora (Dunajcsik Mátyas tanulmányának címében) *Az olvasó lázadása, avagy túléli-e a kortárs irodalmi élet arcvésztes nélkül az online nyilvánosság robbanását?* (123-134. old.),

2 Pogány György 2013 *„Honleányok” és a könyvek – Leányolvasók és leányolvasmányok a reformkorban*. EPA01245_konyv_es_neveles_2013_1_06; Vajda András 2013 *Az írás és az írott szó hatalma. Az írás a mindennapokban egy Maros menti településen*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 300+mell. oldal; Wittmann, Reinhard 2000 *Az olvasás forradalma a 18. század végén?* In Guglielmo Cavallo – Roger Chartier szerk. *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Balassi Könyvkiadó, Budapest, 321-347; Keszeg Anna 2006 *Könyvek, filmek, polémiák*. In *Párizs-rekonstrukciók*, KOMP-PRESS, Kolozsvár, 45-116; Keszeg Vilmos 2002 *Homo narrans*. Ariadné Könyvek, Korunk Baráti Társaság, KOMP-PRESS, Kolozsvár; Keszeg Vilmos 2013 *A 20. század történetei. Néprajzi Látóhatár*, 4:6-11.

3 Bárány Tibor – Rónai András szerk. 2008 *Az olvasó lázadása? – Kritika, vita, internet*. Kalligram – JAK, Budapest, 295 oldal

ekként fogalmazódik meg fájlalóan exponálva: elsőként a „blogszféra” elleni megszólalások sodra, majd a kapcsolati tőke visszaszorulása, az olvasás-életvezet elsatnyulása, a kritikai közélet és a „gyávaság hálójának” nehéz kapcsolata, az irodalomértés mintegy „cultural studies”-zá válásának problematikája, a közéleti bíráló és az „agóra-hiány” sántaságai, a vitakultúra satnyulása, a funkcionális analfabéták gyarapodása és a reflexió-szintek soványodása egyaránt. A jelek nem kevesebbről vallanak, mint „a kritikus mint olvasó” lassú elnémulásáról, a reflektálatlanul maradó olvasói beszűkülés a fogyasztási kitétséggel kapcsolatban, s további kihívásokról is – vagyis mintegy valaminő visszatérésről tanúskodik (ez már saját analógiám, nem Dunajcsiké) ama korszakhoz, amikor az olvasásszociológia, a befogadáskutatás vagy az irodalom-értelmezés még valamely „új felvilágosodás” reményének adhatott hangot. Nem is említve itt a korai hazai strukturalista vitákat, melyek Józsa Péter jóvoltából már idejekorán exponálták az alapkérdést és feltételrendszert: a Lévi-Strauss elemzte struktúrák és szimbólumok gazdag rendszerében a társadalmi valóság annyiban az, ami, amennyiben „szimbolizálja magát” és megjeleníti a társadalmi struktúra megfelelő színterein, de „nem a rendszerelmélet holisztikus értelemben vett objektív, dinamikus feladatmegoldó rendszere” szerint, hanem „annak a rendszere, ahogyan az embercsoport a maga viselkedési problematikáját éppen e viselkedés alakjában *rendezi*” el, vagyis „a társadalom mint szituáció ’formalizálásának’ szubjektív-objektív logikája” szerint (lásd Józsa 1980:26).⁴ Nem alapvetően tér el ettől sem Goldmann, sem Löwenthal, sem Bourdieu vagy Escarpit tapasztalata, de még talán Arnold Hauser e tárgyra vonatkozó néhány utalása sem.

Igen, ezen a ponton mintha kezdene a fennebb elindított gondolatmenet követhetetlenül széttartani. Pedig ez nem szándékom, egyszerűen csak a kortárs narratívák kívánják meg az emlékezet kontrolljaként az újraolvasás szükségességét, ez pedig a további ráakodások velejáróit idézi meg. „Mindennek, ami körülöttünk van, története is van” – fogalmaz lakonikusan Keszeg Vilmos (2002:7). Önreflexióképpen visszafelé is görgetve most az érvelés metódusát: az látnivaló, hogy egy-egy kiválasztott érv, meggyőzően hangzó tézis csakis akkor áll össze rendezett „struktúrába”, akkor tanúsít érvényességet, vagyis afféle módon kínál szubjektív rálátást

⁴ Józsa Péter 1980 *Lévi-Strauss, strukturalizmus, szemiotika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

az objektív rendszerezéssel társító belátás alakjába, ha megengedődik közben ez a jelentés-értelmezés mint megoldás. A Józsa „esztétikai élmény nyomában” indított értelmezői megoldása nem magában való, s nem tisztán a hatvanas évek közepén már erőteljesen dúló strukturalista nyelvfilozófia, kultúraelmélet, irodalombefogadás irányát és kérdéseire adható válaszait egyértelműsíti, hanem előzményeire is utal. Így például a „struktúra vagy kultúra” vitakérdésre, a „szemiotika vagy interpretáció” kihívásra, közelebből a korszak irodalompolitikájának meghatározó „főirányára” adott válaszok éppúgy benne rejlenek már, mint a saját élményalakzatokra vonatkozó tapasztalati tudás, kortársainak hasonló tematikájú elemzéseire adott reflexiók, vagy akár csak a rendszerkritikai logikai igény, mely a kulturális főirány (v.ö. marxista irodalomelmélet, haladó irodalom, munkásirodalom, életvezetési mintákat kínáló olvasmányélmények, „szocialista emberideált” és progresszív lelkeséget elváró pragmatikus-ság) ellenében szólal meg mindez, mégpedig sokszor az érdemi alternatívák megfogalmazásával kiegészülve.⁵

Józsa nem járt egyedül. Habár a strukturalizmus és főképpen a szakrális vagy funkcionális változatai, melyek akár a művészi önkifejezésben, akár az életvitel, értékrend és életvilág-szemponatok között már földeregttek egyes komponensek alakjában, sőt jelen voltak a korai szemiotikai kutatásokban, részben

⁵ Talán nem kell túl sok forrásmű ide, elegendő beleolvasni Gondos Ernő: *Mű és valóság* (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965) munkájába; vagy az egy-egy mű valódi és teljes életrajzáról áttekintő elemzést nyújtó Fogarassy Miklós – Kamarás István: *Olvasó a labirintusban* (Tankönyvkiadó, Budapest, 1981) monográfiájába; Veres András elemzéseibe, a marxizmus hatását keresve Lukács György vagy József Attila életművében, esetleg a Nyíró Lajossal közösen szerkesztett *A marxista irodalomelmélet története – A kezdetektől 1945-ig* (tanulmányok) (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981) vidékén; Kamarás István: *Az olvasó munkások és az irodalom* (Táncsics Könyvkiadó, Budapest, 1981); Gondos Ernő: *Olvasói ízléstípusok* (Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975); Józsa Péter: *Kulturális blokkok Budapesten* (Népművelési Intézet, Budapest, 1972); vagy az „elit-kultúra”, a „közép” kultúrája és az „alsó” néprétegek kultúrája közötti átmeneteket érdemben kimutató Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor tanulmányba: *Józsa Péter és a kulturális blokkok kutatása. Hommage a Józsa Péter* (2003) <http://www.vasiszemle.hu/2003/02/kapitany.htm>; vagy további Józsa-művekbe – lásd <http://www.szemiotika.hu/2019/02/19/vi-jozsa-peter-muevelodesszemiotikai-szimposium/>

meg is előzték ezeket – de ha a kulturális befogadás, alkotói kreativitás és történeti életmód-mo-
dellek komplex kutatási irányait tekintjük, ebben
Józsa csupán egyik volt a sok közül.⁶ A korszakban
meghatározó ideákat szorgalmazó Löwenthal még
utal is erre: „Az irodalom – és pedig a tömegeknek
szánt irodalom – szociológiai értelmezése olyan
terület, amelynek a társadalomtudomány nem
sok figyelmet szentelt” (1964).⁷ /Érdemes annyiban
árnyalni ezt, hogy a „társadalommal foglalkozó
tudomány” a maga marxista dialektikájával bő-
szen hitte, hogy a lenini útmutatás alapján kellő
gondja van a társadalmi befogadásra és befogad-
tatásra. Időben ezelőtt már elmélyült kultusz ala-
kult ki a marxista és „szocialista” nemzeti kultúra-
felfogástól érdemben eltérő művészeti befogadás
episztemológiailag elkülönült ágazata körül, em-
lékezetes itt Mácza János, Lukács György, Brecht,
vagy orosz strukturalisták kultuszaira utalni, de a
polgári kultúra önképére és az erre épülő irányza-
tok szerepére színtűgy. A „proletárirodalom” és a
„polgári irodalom” illetően megosztásban nem el-
sősorban a szociológiai kutatási szempontok vol-
tak előtérben, inkább az osztályideológiai és mű-
vészetideológiai célzatosságok/. Ebből a kulturális
kontextusból érdemes mérlegelni Hauser Arnold
művészet- és befogadás-szociológiai életművét is,
melyre Tibori Timea úgy tér ki egyik korszakleíró
visszatekintésében (2012) és egykori kandidátusi
értekezésében (1986), mint a „művészettörténet
filozófiája” és „a szociológia alapproblémája” fókuszába került tárgykörre. „Az ideológia fogalma
a művészetekben” kérdéskör iránti érdeklődést
összefoglaló tanulmánya a hetvenes évek végétől
már jelen lévő „szemléleti” vagy kutatási probl-
ematikára utal a Hauser munkásságát elemző
áttekintés révén.⁸ E kritikai esszé tisztázza az ér-
tékközpontú gondolkodás dilemmáit a művésze-
ti befogadás és a kreatív alkotás viszonylatában,
ahol főképpen a már magában is érték szempontú
értékteremtés és műbefogadás, esztétikai és tár-
sadalmi érték kölcsönös meghatározódása mint
kaotikusnak tetsző alakzat jeleire figyelmeztet.

6 lásd még Balogh – Kamarás 1978, 1985; Veres 1979,
1996; Goldmann 1964; Escarpit 1966, 1973; Lotman
1973; Löwenthal 1973.

7 Hivatkozva Losonci Ágnes: Művészetszociológiai
rendszerek. In *A zene életének szociológiája*. Zeneműkiadó,
1969:212.

8 Tibori Timea 2012 Gondolatok Hauser Arnold
művészetszociológiai nézeteiről. *Kultúra és Közösség*,
1–2:25–35.

Részint ennyiben cáfolva is Hauser elfogultan és
konzervatívan esztétizáló nézőpontját, eközben
rögzítve azt a pozícióját, mely szerint Hauser
ellentmondást alapozóan szembeszegül „a művé-
szetet vizsgáló összes tudomány számára alapvető
dilemmával: nem veszíti-e el a művészet, a művészi
alkotás önmagában zárt egységéből adódó lényegi ér-
teket azáltal, hogy ezt az egységet megbontja, figyel-
men kívül hagyja, és általános sémáig egyszerűsíti
a tudomány, a vizsgálhatóság érdekében. A művészet
az esztétikai élményért van, ezt azonban kíméletle-
nül felresöpri a szisztematikus racionalitásnak hó-
doló tudomány. »A művészet minden tudományos
vizsgálata a közvetlen – és végső soron pótolhatatlan
– művészetélmény elvesztésével fizet az általa nyert
ismeretekért«” – fejezi be Hauser szavaival Tibori a
korszakhatást sem nélkülöző traktátust (i.m., 33-
34. old.).

S amiért itt Józsa hatását egy újabb „körrel”
próbálom teljesebb látképbe illeszteni, az a két to-
vábbi szempont, melyeket a bevezetőben említett
kommunikatív szférákból csiholtam elő: a tudás-
határok és megismerési spektrumok találkozási esé-
lyeinek kérdése, bizonyos értelemben „a társadalom
jeleinek” köre, no meg az irodalomtudomány és a
társadalmi valóság-viszony aktualitásai, probléma-
öröksége, s megoldásai a részválaszokban, mivel
ezek is rárakódnak a kulcskérdések komplexitására.
Érdemes talán földézni annyit, hogy a jellegzetesen
egy huszadik század második harmadára jellemző
(poszt-háborús, „elveszett nemzedékes”, totalitá-
rius rendszerekkel szembehelezkedő) korszakban
az egyén mint individuum is önálló entitásként
kezdte/próbálta meghatározni önnön túlélési esé-
lyeit, s erre hovatovább az irodalom is (ilyesfajta,
ennek megfelelő) hősökkel reagált. /Ezek ugyan
hol antihősök voltak, mint Konrád első regényei-
nek figurái, Kertész Ákos Makrája, Déry „felelet-
hősei”, Fejes Endre Hábetlerjei, Örkény őrnagya
(lásd alaposabban Bálint Éva – Veres András *A si-
kerképtelenség környezetrajzáról* írott tanulmányát,
1974), de a közpolitikai hősök sem dicsőültek kü-
lönb módon.../. Ebből adódóan azután az olvasók
is ugyanezt a kört szélesítették mentálisan, már ha
alkalmasint képesek voltak szociológiai valóságké-
pekkel összevetni az irodalmi hősök tipológiáit. De
épp ezért sem véletlen Józsa klasszifikáló tétele a
tömbökben rétegződő olvasói körről/körökről – az
irányzatos irodalmi törekvések új korszakának dele-
lőjén, az irodalmi műfajok és műnemek újraindult
kultuszainak hajnalán, vagy akár francia-magyar

összehasonlításban. Sőt, a korszak „olvasásimert” és irodalomszociológia közötti tudásterületén maguk a kutatók is kiemelték „tömegkultúra”, „tömegolvasmány”, „tömegbálványok”, viselkedési modellek „társadalmi determináció” által meghatározott jelenségeit, mindezeket „szociológiai információnak” véve. Seregnyi a kor új tudásterületeinek, s köztük a filozófia, episztemológia, ontológia, esztétikum Lukács György meghatározta alapvetéseit követő értelmezése (Heller, Bojtár, Veres, Hankiss, Szerdahelyi, Mátrai, Zoltai írásaiban talán a leghangsúlyosabban), de igen gazdag ugyanakkor a kultúratudomány „érvényességét” és lehetőségeit is elemezni próbáló eljárások tárháza is. Épp ebből a bűvkörből s épp az imént került kezembe az a kötet, melyet egykoron azon frissiben már olvastam, de ennek éppen negyven éve, s éppen ideje volt újra elővenni – mintegy „véletlenül éppen erről” a tárgyköréről. A mű pedig nem más, mint Stéphane Sarkany *Az irodalomelmélet mint társadalomtudomány* című esszékötetete (1979), ami fejezetekre tagolt kismonográfia inkább, de lapozgatása közben épp az a fő kérdése: „elavul-e” az egykor megkonstruált elméletek rendszere, új keletkezik s hatja át a világot, vagy mindezek együttese adja-kínálja a teljesebb és mélyebb összképet, s ha igen, mégis hogyan? *A korszak*, melyben a kortárs irodalomelméletben a szociológiai kereső szempontok kapnak hangsúlyt,⁹ a javarészt Csehi Gyula fordította kötetben már úgy jelenik meg a kortárs irodalom tükröződése révén, mint életelbeszélések kérdésköre, melyben a közlés már evidensen tolmácsolás, fordítás, az irodalmi forma nyelvi alakzatba illeszkedő tüneménye. Vagyis a direkt kommunikáció kétpólusú világa helyett egy „triangulum” olvasóval kiegészített változatát hangsúlyozza, s épp ez a „fogyasztás mint kultúra” tapasztalat elemi módon hasonló, sőt több ponton „ugyanazzal” a kérdésfelvetéssel jelenik meg a hetvenes évek végén elméleti dilemmáit elbeszélő társadalomkutató szótárában, amilyen a meghatározó narratívája a 21. század második évtizede idején a *kritikai kultúrakutatóknak* vagy a narratív történetírás értelmezőinek. S amiért éppen ezek „rímelnék” egymásra, talán nem több s nem is kevesebb, mint maga a textus, *a szöveg természete*, hatása, megformáltsága, jelentéstartalma – no meg

9 Sarkany az Aix-Marseille-i, később az Ottawa-i egyetemeken oktatója, az összehasonlító irodalomelmélet és a szemiotika kutatója, a kultúraelmélet és az irodalomantropológia jeles kanadai szakértője, a '60-as évek elejétől több mint 70 kötet szerzője.

ennek mindenkori viszonya a szövegalkotó személyéhez, személyiségéhez, szándékaihoz.¹⁰ A közlés/befogadás dilemma ugyanakkor a szövegalkotó személyét és másik „póluson” a befogadó-értelmező közeg örökölt tagoltságát történeti érvényűnek tekinti az irodalom és az irodalmi környezet kölcsönhatásai terén – akár Erasmus, Luther, de messzebből az ókori szerzők óta, sőt Mózes öt könyvének héber eredetije óta, az antik ind, iszlám forráskritikai és értelmezési viták óta mindenképp helyet foglal közöttünk e szerves kölcsönhatások képzete, az orális kultúra és az írásos viszonyának eltérő tradíciója mellett. Viszont az is megáll mint tapasztalat, hogy Sarkany könyve óta egy egész szövegüniverzum állt össze Roland Barthes, Michel Foucault, Umberto Eco, Jorge Luis Borges, Paul Ricoeur, Pierre Bourdieu, Roman Ingarden, vagy Paul de Man értelmezéseiben...¹¹ Mindenesetre a hetvenes évekig életre kelt elméletek közül szükségszerűen a legmarkánsabb kiemelés e Sarkany-kötet bevezető részeiben a Sartre megfogalmazta aforizmatikus meghatározás: hogy „mi az irodalom?”, nos, „az irodalom az, amit olvasnak (és nem az, amit írnak!)”. Itt tehát „a kutatás objektivitásához és a szöveg megismeréséhez okvetlenül ismernünk kell annak funkcióit, érzékelését, műveltség-értékét – egyszerűen a használatot” – írja bevezető körvonalainak konklúzióként Sarkany (7. old.). Az „ismernünk kell” elvárása, a belátás és értelmezés horizontjának e diszkurzív szintezése azonban nem önmagát méricskélő tudományterületet igényel, hanem a folytonos interakció, a piac és ízlés diszkussziója, az „ízlés metafizikája”, az esztétikum és a poszthegeliánus társadalomképek, a társaság/titok/csoportnormák simmeli rendjén túli akut befogadási szférák, sőt kölcsönhatások rendszerével összefüggő megannyi kérdés komplex rendszerének további árnyalatait is magába rejti.

10 Talán sok olvasót emlékeztethet a *Regény és tapasztalat. Modern amerikai irodalmi tanulmányok* kötet (Modern könyvtár, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978), melyben Malcolm Cowley, Norman Mailer, Maxwell Geismar, Ihab Hassan és mások tanulmányai körvonalazzák az irodalmi hős, a tragikum és komikum szerepe, a prózastílus nyugalmassága, a szépirodalom határai, hagyományos európai formákat indulatosan tagadó stílusnemek, és végső soron a társadalmi válaszok kérdésköreiben meglepő „múlt-tagadással” ellentétes analízisig kísérik a kortárs kritikai szellemiséget.

11 Ezekből kiadós válogatás olvasható Kamarás István áttekintő elemzésében, 2007. On-line: <http://mek.oszk.hu/09000/09063/09063.htm#3>

Fennebb jeleztem: Józsa nem véletlenül, habár kellőképpen újszerűen beszéli el az irodalom társadalmi hatása és a társadalom irodalmi jelenléte súlyponti kérdéseit a maga kutatásaival, esszéiben, elemző tanulmányaiban, de ezek is kézenfekvően tagolódnak látszanak a kor fennálló vagy közkezen forgó értelmezési rendszereiben, vagy ezek ki- és átalakulásaiban.¹² Az irodalmi mű és a virtuális tömeghatás kérdései között összefüggést kereső szemléletmódokban akkoriban a szövegfunkciók és a használat, a feltételezett „hatás” és a szemiotikai eszközrendszer olyan jelek egységévé áll össze, amelyben a közlés szándéka, a jelentés (jelentésség, a „szöveg mélyén” megbúvó közlés értelmezési búvköre) és a „triangulum” alkotói és befogadói oldala közé kényelmesen befészkelődő mediális hatás együttesen teremti meg valamely „valóságbeszéd” egységét, sőt kultuszát is (érdemes itt Capote, Kerouac, Beauvoir, Dürrenmatt, Heym, Vonnegut, a francia új regény, a neorealista filmek vagy akár a magyar szociográfiai kultikus időszakára emlékeztetni, melyek a fölfedezésre méltóvá tett életvilágokat emelik ki a poétikai keretből s teszik társadalmi visszahatás funkcionális formálóivá. Mindezek bár korántsem egyetlen, mégis állandósult komponense lesz maga a szemiotikai hatóerő, a közlési tér írói egyeduralása, s ellenoldalán a befogadói érzékenység is, de éppen ezek diskurzusába kerül a közvetítő közeg funkcionalitása révén a kommunikáció felületein közös esz-közzé tett irodalombefogadási folyamat (ezt Sarkány is kiemeli, 1979:5-21). S ha csak a befogadásban volna jelen az imaginált tartalom vagy a szerzői üzenet, akkor még „kezelhetőbbnek” tetszhetne maga a folyamat – de mindebben ott rejlik a látszólag fölöslegessé váló szereplő, a társadalomkutatás több időszakában és színterén virtuálissá váló „tömegsereplő”, az „adatközlő” vagy „válaszadó”, akit mintha személyiségének egységisége, elbeszélő módjának sajátlagossága szempontjából feledni (vagy mellékes-sé tenni) akarnának a szociológiai kutatások. Elgondolásom szerint a közlő folyamatra fókuszáló korai értelmezések, majd a közvetítő/kommunikatív szférára vonatkozó későbbi narratívák után mintha most kezdene újra címszerepet, főszerepet, dramaturgiai funkciót kapni az egyes egyén, a nem kivételes személyiség, akinek köznapisága mégis sokkal nagyobb rejtélyeket őriz, mint azt direkt-kérdézéses kutatásokkal föl lehetne deríteni, s erre az én-elbeszélések

12 Lásd pl. Ricoeur, Paul 1998 A szöveg világa és az olvasó világa. In Thomka Beáta szerk. *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárati Kiadó, Budapest, 9-42. Valamint e számunkban Kamarás István írását!

új korszakának feltáró munkái vállalkoznak immár. S persze nem érdemes feledni a filozófiai egzisztencializmuson túli irodalmi képzőművészeti és filmi egzisztencializmusokat, melyek nemegyszer a személyes sors vagy az egyéni lét konfliktusaira, a történeti létformák kényszerreire és a személyiséget a közösségek, a világegész oldaláról fenyegető kitettségére utalva fogalmazzák meg én/lét/tudat problematikáikat, sőt a „válaszadás” jogát és eszköztárát is. E folyamatok dilemmái az olvasáskutatásba is úgy ereszkednek be, vagy úgy térnek vissza mint problematikák, hogy a „válaszadó” egyén, az interakcióban szuverén rangú egyed a maga találkozását biztosítja az irodalom hőseivel, ideáljaival, a műalkotás egész hatásmechanizmusával összefüggésben, vagyis találkozási eseti és perszonális, adott esetekben egzisztenciális reflexiókkal kiegészülve, de csak ritkán lesz tömeges vagy csoportos is egyúttal. Amikor mégis, annak szociológiai dimenziói már másféle mérlegelésre és kutatásra érdemesek. Így azonban a narratív történetmondás etnológiai, szövegfolklorisztikai, néprajz-szemiotikai válaszkeresései éppúgy kezdenek jelen lenni az olvasmányok közé besorolható élmény-háttérben, mint a saját létforma útkeresési dimenzióinak az irodalom, az írói mű szerző általi közlésrendszerében. S amit most látok immár megkerülhetetlennek, figyelemre érdemes hatásnak, az a társadalomkutatási közlésrendszerek új effektusai között is mindegyre nagyobb szerepet nyerő életút-elbeszélések személyességében, a jel-elméletek régi és újabb narratíváiban, a regényelemzések kortárs eszköztárában, a művészeti alkotások projektív szféráinak elemzéseiben, s még számos más területen is mutatkozó jelensége.¹³ A közlésformának ez az „implicit szemiotikája” (hogy Kelemen János korai nyelvelméleti tanulmányok közötti alapozó írására utaljak)¹⁴ nemcsak a néprajzi, regényirodalmi, rajz-film-tartalmi, magatartásvizsgálati vagy zenei logikai

13 A fennebb utalt Keszeg Vilmos, Bögre Zsuzsa, Kiss Noémi – Biczó Gábor szerk., Hárs Endre forrásmunkák mellett lásd Tánzos 2008, Gagyi 2012, s talán a legfrissebb példaként lásd Gagyi József: *Régi ember új világban. Sztrátya Domokos életútja* c. kötetét, melyben a Jobbágyfalván készült interjúk „hosszú beszélgetés” műfajába tartozó módszertanával az életút- és világkép-rekonstrukció esettanulmányaival pontosítja személyes kutatói stratégiáját. Ezt megelőzte monografikus interjúkötete Balogh Pállal és számos korábbi társadalomtörténeti munkája is.

14 Szemiotika és filozófiai nyelvanalízis. In *A társadalom jelei. (Szemiotikai tanulmányok)*. Népművelési Intézet Kutatási Osztálya, Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1978:110-123.

szféráiban jelentkeztek már a hetvenes években, de konstans elemmé váltak a művelődés- és művészettörténet megannyi szférájában is. Sőt a jelszerűség az értelem és a nyelvi megtestesülés adekvát tartományaiban is hódító útjára indult (lásd még az „értelem”, a struktúrák, a logikai kutatások, az etnoszemiótika, a racionalista pszichológia és számos további terület befogadói attitűdöket jellemző tartományait, pl. a *Szemiótika és művészet*, 1979 kötetben)¹⁵ – egyszóval mindaz, amit az irodalomelmélet vagy a művészetpszichológia egy kiterjedt tudástartományban magabiztosan körvonalaz, az formáló eszközzé, visszaható komponenssé válik e korszak elemző megközelítéseiben.¹⁶ Nem retten meg ez elemzők többsége attól, hogy a zárt jelrendszerek, a természeti jelenségek, a kreatív kompozíciós megoldások vagy kiemelten az *ismétlődés* funkcióját elemezve akár építészeti, filmi, nyelvészeti vagy épp történetfilozófiai gondolatársítások vidékén fölfedezhető kódok továbbértelmezése felé tegyen kísérletet. Az eltelt fél évszázad e narratívák sokszorozásával, az ismétlődés-vizsgálatban vagy a rendszerszemléleti és folyamatelemző miliókben a közléstartományok gazdag hálózatának megidézésével gazdagodott. A folklór-elemek, a konstans vagy folytonos lírai és epikai intenciók, az értékrendek és (akár) viselkedési panelek egyre markánsabb jelenléte pedig nemcsak a kor kutatóit, elemzőit, de magát a társadalomkutatás vagy társadalomismeret módszertanát, tematikáit, megközelítési aspektusait is áthatotta – szükségképpen visszaigazolván a társadalmi értékrendek formálódásának roppant sokféle formáját.¹⁷

15 *Szemiótika és művészet*. MTA Irodalomtudományi Intézete – SZTA Gorkij Világirodalmi Intézete, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

16 lásd Janine Chasseguet-Smirgel 1971 *Pour une psychanalyse de l'art et de la créativité*. Petit Bibliothèque Payot, Paris; Horváth Iván – Veres András szerk. 1980 *Ismétlődés a művészetben*. Irodalomelméleti tanulmányok 5. Akadémiai Kiadó, Budapest; Józsa Péter 1978 *Szemiótika és kommunikációelmélet*. In *Kód – kultúra – kommunikáció*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 107-134; Szegedi-Maszák Mihály 1980 *A művészi ismétlődés néhány változata az irodalomban és a zenében*. In Horváth – Veres i.m. 77-159; Kisantal 2004; White 1997.

17 Lásd még ehhez Roland Barthes: *A szöveg öröme*. Osiris könyvtár, Budapest, 1998; Tzvetan Todorov: *Az emlékezet hasznáról és káráról*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003; Arnold Gehlen: *Kor-képek 1907–1914*. Gondolat, Budapest, 1987; Mihail Mihajlovics Bahtyin: *A szó esztétikája*. Gondolat, Budapest, 1976.

S itt engedjék meg a „repetíció”, a visszatérő megidézés, melyben az érvényesség adekvát témakörét mintegy visszavezetem a mai, kortárs értelmezési tartományok meghatározó hangneméhez, az elbeszélhető világok kérdésköréhez. A fennebb utalt legfrissebb tanulmányok között is érdemi tematikaként jelenik meg a paraszti létfeltételek és életvilágok interpretálásának izgalmas kérdésköre abban a tudástárban, ahol látszólag változatlan a lét (pl. gyergyói székely életvilágban, a kelet-franciaországi pékek életút-interjúit követő vitákban, vagy a kritikai kultúrakutatás és az ellenkultúrák lenyomatait megőrző új muzeológiai törekvések kontrasztjai között – v.ö. Laczkó-Albert 2020; Bögre 2020; Pósa 2020; Gagy 2019, Frazon 2013).¹⁸ A léthelyzetek és életvilágok kortárs föltárásába itt már bele sem pillantok, annyiféle újdonság megközelítés kelt mosntanság lábra, hogy követni is képtelenség szinte. Bögre Zsuzsanna például alaposan elemzi a kritikai kultúrakutatás megközelítési módszerei körüli vitákat, jelesül a biográfiai szemléletmód és értékrend témakörét, mely szerint „a valóságot nem lehet közvetlenül, percepció és szimbólumok értelmezése nélkül elérni. Az a valóságkép, amelyet nem kell átbeszélni, mert VAN, az valami nagyon premodern felfogásra utal. Kérdés tehát az, hogy ki hogyan értelmezi a realitást. Az objektivitás kifejezést régi értelemben már nem lehet használni, mert ma már nincs privilegizált nézőpont. Még akkor sincs, ha megpróbáljuk az objektív tudást, ami a valósághoz illeszkedik, úgy nézni, hogy kizárjuk a koncepciókat, az észlelést, és a diskurzust”, ezt pedig leginkább a hermeneutikai esetrekonstrukció révén teheti meg a kutató, mivel ez egyáltalán nem anti-realista megoldás, még ha létezhet is a „narrativisták” és az „új-idealisták” válasza az élettörténet interszubsztivitása, társadalmilag konstruált volta az egyén és a társadalom közötti kapcsolat eredményei között (lásd Bögre 2020). Ugyanakkor az egyén, a társadalmi szereplő életeseményeinek narratíváit időbeniségük alapján

18 Bourdieu, Pierre 1986 *L'illusion biographique*. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 62–63:69-72. <https://doi.org/10.3406/arss.1986.2317>; Bögre Zsuzsanna 2003 *Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban*. *Szociológiai Szemle*, 1:155-168; Laczkó-Albert Elemér 2020 *A „paraszttalanodás” kulturális folyamata: polgárosodás? Kultúra és Közösség*, 3. (kézirat, kiadás alatt); Bögre Zsuzsanna 2020 *Még egyszer: mire jó a biográfia? Tanulságok egy paradigma-vita kapcsán*. *Kultúra és Közösség*, 3:97-104; Gagy, i.m. 2019; Keszeg Anna 2006 *Mi a baj Bourdieu-vel? Egy művészetszociológus premisszáiból*. In *Párizs-rekonstrukciók*, 105-110.

is megkülönböztető szemléletmód epikus elbeszélő történetekkel illusztrált megnyilvánulása mint „narrált történelem”, mint emlékezési alakzatok élő szövegfolyamba illeszkedő változatai (lásd Laczkó-Albert 2020) rendre visszatérnek részletes mellékel-beszélések vagy magyarázatok formájában. Mindez pedig, ahogy írja is, „a hivatalos nemzeti történelem mellett a 19. század végétől kezdve... gyakorivá váló lokális történelem szerkesztése, letétbe helyezése, kiállítás, sokszorosítása” révén kiemelődik a kommunikatív emlékezetből, szociális használatba kerül, kulturális tökévé és az aktualitások narratív megjelenítése révén a mindennapi történetmondás részévé, jelentés-hozzárendelésekké válik a történetmondók eszköztárában, így pedig a kutató aktuális szótárában is (lásd még ehhez Keszeg 2013, valamint Todorov 2003).¹⁹

Jószerevével már az is elgondolkodtató, milyen ismeret-előzményekkel olvas, értelmez, fogad be vagy beszél el valaki valamely történetet. Wolfgang Bialas például egyenesen odáig megy, hogy a posztmodern a felmerülő metodológiai eszközökkel szemlélve egyenesen „posthistoire”-ral azonosítja, egyben arra is figyelmeztet: a bármilyen értelmezés mélyén megbúvó előzetes ismeretanyag, olvasmányok, értelmezési gyakorlatok, módszertanok egyenesen vezetnek odáig, hogy „egy strukturált rendszertől generalizálódva, rögzült jelentésként” vagyunk kénytelenek bánni a külső hatásokkal, „a posztstrukturalisták számára az egyedi szöveg más, előtte megírt szövegek eredménye”, vagyis a mögöttük álló egyéb szövegek ismét más szövegekre referálva „egy közel végtelen visszakövetkeztetésig” vezetnének, s így minden egyéb csak „szövegközi” lehet immár, „az eredeti eltűnik és a szöveg szerteoszlik” (Bialas 1996:130-131).

Mindenesetre, annyi immár bizonyos, hogy ily végtelen sok kanyargás, idézgetés, hipotézis és teoretizálás után kézenfekvően tartozom az Olvasónak kicsit egyértelműbben kifejtetni, miből és hogyan akarok eljutni valahová. Ezt nem könnyű megtennem. A fenti idézetek számomra mindenképpen azt tükrözik, amit Bialas is hangsúlyoz erősen teoretikus írása végén, hogy az életvilág, a közlésmódok, az emlékezet, a kultúraközvetítés és az irodalom interpretációs színterei nemcsak

19 Keszeg Vilmos 2013 A 20. század történetei. *Néprajzi Látóhatár*, 4:6-11. old. On-line: http://neprajz.unideb.hu/media/files/Keszeg_Vilmos.pdf; Tzvetan Todorov 2003 *Az emlékezet hasznáról és káráról*. Napvilág Kiadó, Budapest.

számosak, de eldönthetetlenül sokfelé „húznak”, s ettől is minden „szövegközivé” válik – a kutatói interpretáció is, a befogadói narratíva is, no meg a társadalomtudományi megközelítések textuális fölénye is. Ennek kimondása nem mindig és nem mindenkinek érdeke. Sarkany például egész kötete fő mondanivalójaként az olvasás, a fogyasztás kulturális eseményét húzza alá, a kísérleti irodalom és a „szociológiától eltávolodó” törekvések feltárási esélyei felé indul el, s eközben kötete utolsó tanulmányában „egységes irodalom egységes szociológiája felé” kíván eljutni – miközben már mi is tudjuk, (akik pedig nem vagyunk befogadáskutatók, irodalomtörténészek vagy strukturalisták), hogy sem egységes társadalom, sem egységes irodalom, sem ezeknek egységes kezelési lehetősége nincs vagy esélytelen is, mintegy függetlenül a medialitás adott szintjétől. Józsa Péter ugyanakkor maga is elemző kritikai alapon tekinti át a Lévi-Strauss által kicövekelte strukturalista út választás eszközeit és elemeit, de más munkáiban minden megengedő belátása ellenére is „a kultúra egységes elmélete” (1976), a budapesti „kulturális blokkok” jellemzői (1972), „a kulturális javak fogyasztása” és „az esztétikai alkotás hatásmechanizmusa” (1986, 1974) felé vezeti tova érveléseit – vagyis a kor befogadáskutatásának, sőt egy egész kommunikációs univerzum leírhatóságának meggyőző hitével teremt interpretációs világot, életvilág-struktúrát és egyúttal értelmezési kultúrát is.²⁰ De, s a hangsúly a nem-formalizált megértésen van – „teremt” egy interpretációt, alkot egy narratívát, formál egy közlési keretet és reflexivitás-szintet is. Ezzel semmi gond nem lenne – ha ugyan azóta nem olvasnánk semmit, nem kúsznának bele értelmezési mezőinkbe más tudások, másféle elméletek, eltérő „külső hatások”, melyek ismeretében (és önreflexív kezelése révén) már korántsem

20 Józsa Péter 1972 *Kulturális blokkok Budapesten*. I. kötet. Népművelési Intézet, Budapest; Józsa Péter 1974 *Az esztétikai alkotás hatásmechanizmusa*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest; Józsa Péter 1976 *A társadalmi kommunikáció és a kultúra egységes elmélete felé*. In *Kód – kultúra – kommunikáció*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 7-24; Józsa Péter 1982 *Az esztétikai alkotás hatásmechanizmusának társadalmi jellege*. In Hajdú Ráfi – Kamarás István szerk. *Az olvasás anatómiája*. Gondolat Kiadó, Budapest, 472-493; Józsa Péter 1986 *A kulturális javak fogyasztása a fejlett társadalmakban*. In *Az esztétikai élmény nyomában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 59-69; ugyanott *Az esztétikai értékek társadalmi kommunikációjának mechanizmusai*, 96-112. old.

mondhatnánk, hogy valamiféle megoldást rejtünk a markunkban. Márpedig, ha az irodalom „útvonalán”, a közlő (szerző, alkotó, konstruáló, strukturáló) mellett egyre határozottabb főszerepet követel magának a másik piaci szereplő, a befogadó, s még nála is harsányabb funkciót testesít meg a piaci viszonyokat és alkotói „külső feltételeket” is megteremteni hivatott kommunikatív szféra (a mindenkori média), akkor bár minden szereplő inherens és extern összehatásokkal gazdálkodik, viszont mind egyik szembe is kerül, konfliktusba is ereszkedik egymással ugyanakkor. Mindezekre, s mindeme konfliktusos sodródásokra épül tehát szükségképpen a mindennapi történetmondás legjáva, a tematikai horizont, az ismertségi kör, a korszakossá váló hatások szélesebb tartománya is, no meg a befogadó hasonló érzékenységi büvköre is – melyet ha megfaggatunk kulturális tökéjéről, akkor utóhatásként már messze nem áll módunkban „egységes” értelmezést ráerőszakolni a (korántsem egységes) társadalomra. A kommunikatív emlékezetből mindeme szociális használat révén az értelmezésbe visszakerülő narratívák pedig éppúgy a jelentés-hozzárendelésekkel válnak majd racionalizálható tapasztalattá – amiről viszont éppen a történész kutatók és a biográfiai módszer episztemológiai módszertanosai vitatják el, hogy mint társadalmi „valóság” egyáltalán létezne... – mint a történeti tudás tapasztalati kontrasztjának lehetséges egészéről való összképünk alapja. Ám ha konstruált a narratíva, konstruált az interpretáció, konstruált a közvetítő közeg, akkor miért épp a közlő és a befogadó maradhatna intakt mindezekről...?

S épp ezért, korántsem az illem kedvéért, hanem a lehetséges értelmezési tartományok gazdagabb tárházának felmutatása okán hivatkoztam Tibori Timea kritikai esszéjére, melyben a művészeti befogadást és a kreativitást is értékszempon-tú elemeknek, az esztétikai és társadalmi értékek (egymást kölcsönösen meghatározó kaotikus alakzatnak) jelenlétére figyelmeztet Hauser-portréjában, valamint disszertációjában is ezt teszi. Utóbbinak „tézisfüzetéből” idézem: „...nem pusztán az érdekelt, hogy az emberek mit olvasnak, néznek, hallgatnak, milyen elvek szerint, milyen műveket, művészeti ágakat, stílusokat, műfajokat preferálnak; sőt még az sem elégített ki, hogy milyen mélységben és hogyan illesztk bele személyiségük szerkezetébe azokat. Mindez természetesen nélkülözhetetlenül fontos, de az ezzel foglalkozó kutatásoknak megvan az a veszélye, hogy a vizsgálat során óhatatlanul szétdaraboljuk, elemekre vagy nézőpontokra

szeleteljük fel a műalkotást, amelynek pedig mint egésznek van valamilyen *üzenete, tartalma, mondanivalója is*. Az üzenet pedig nem pusztán művészi, vagyis nem pusztán a művészetről mond valamit, hanem az emberről, még hozzá szükségszerűen *az emberről, a maga társadalmi meghatározottságában*. A társadalmilag meghatározott mondanivaló viszont a maga komplexitásában és felépítettségében a mi felfogásunk szerint nem más, mint maga az esztétikum” (1986:2-3., kiemelések az eredetiben).

Az ember világlátása, a környezet és a kultúra mindenféle hatásait követő narratívája, önképe és saját társadalmi helyzettudata tehát a kultúra és a reflexivitás legkülönbözőbb dimenzióiban egyaránt kreatív. Így az ebben megfogant fogalmi tartomány, az attitűd-rendszer, a hatás/visszahatás, meg- és újraalkotás nemcsak kitüntetett esemény, esztétikai tapasztalat, hanem identifikációs játszma is, melyben nem okvetlenül és szükségképpen „nyertes” vagy „vesztes” az egyén, avagy olykor ez is meg az is egyszerre, s tengernyi körülménytől függ, mikor mitől érzi-tartja-értelmezi magamagát ilyennek vagy amolyannak.²¹ Talán ezért is lehetséges az, hogy a történetmondás analízisei és a társadalomkutatás egész módszertanának gyarapodása úgy egészült ki a társadalmi közlésmódok lehetséges változataiból megformált eszköztárral, hogy lehetőségessé válik immár az érvényesség, az adekváció indirekt technikáit is alkalmaznia. Ez pedig nem egyszer közvetlenül is találkozik az irodalomantropológia szemléletmódjával, mely nem csupán a szereplő- és hőstípusok, társadalmi funkcionalitások aspektusában hozott újat az utóbbi évtizedekben, de egyenesen a releváns társadalomismereti tudás részeként kezdte kezelni az autentikus megnyilvánulások rögzítésének módszertanát. Ugyanez a tudásterület az *irodalom* fogalmát pedig oly széles értelemben veszi, ahogy talán az veszi magát az *antropológiáét*. Ennyiben egyik is, másik is összegyűjti a tanítás, hallás, olvasás, cselekvés, megfigyelés és értelmezés által feltárható jelenségek egy-egy speciális tartományát, hogy arról „a ki nem mondott kimondását megkísérelve” (Foucault 1999:334)²² valamiféle „átiratot”, interpretációt adjon. De eközben viszont nem csupán „önmagunkról szóló elbeszélések” keletkeznek így, hanem az „önmagunk és mások kormányzásának művészetét”

²¹ lásd még kutatási tapasztalatokkal kiegészítve Tibori 1993:71-76.

²² Michel Foucault 1999 *Nyelv a végtelenhez*. Latin betűk kiadása, Debrecen.

valósítják meg a közlők, s így messze nem lehetetlen, hogy az irodalomantropológia révén máris közelebb jutunk a megértő interpretációkhoz, mint az irodalomszociológia nagy társadalmi egységeket elkülönítő technikája révén. Ha Sarkany egész alapkérdése, kötetének címe is egyszerre releváns lehet (*Az irodalomelmélet mint társadalomtudomány*), s ha Löwenthal (1973), Lotman (1973), Escarpit (1973), Goldmann (1964), Gondos (1971) vagy Bourdieu (1978) az esztétikai kommunikáció vagy a művészeti észlelés szociológiai elméletének elemeiről hozott érvényesnek tetsző új ismereteket, akkor az irodalmi és más esztétikai befogadás életesemény-szerű interpretálása maga is egyfajta *literatúra* talán egy mai aspektusban. Egyúttal bizonyonnyal az irodalmi értékhasználat módja is, amely lehetővé teszi egy sajátos kulturális univerzum mélyebb megismerését, a szimbolikus közlésmódok és befogadás-tartományok szimbiózisának belátását, továbbá a kulturális információátadás működését mechanizmusaiban és szerkezetében áttekintő empirikus tudástartomány fölismerését is. Végül persze olykor talán mindezek keveréke, összessége is érvényessé válhat ebben a körben...²³

S talán itt jön el annak mint a társadalom szimbolikus (irodalmi, esztétikai, szóművészeti stb.) közléstartományának leírasi igénye, amit bevezetőmben valaminő „tudás-testvériség” kérdésének neveztem. Vagyis annak körvonalazása, találkozik-e, s ha igen hol és hogyan az irodalom a maga tudományával, a rokon bölcséleti vagy társadalmi érdeklődéssel, ha pedig van ilyen esély, akkor miképpen lehet az irodalom irodalomtudományon túli (vagy inneni?) válaszaira ráközelíteni, esetleg a kölcsönhatásokat megnevezni. Ennek nem én fogom „fölfedezni” aktualitásait, hisz a már jó ideje életre hívott irodalomantropológia a művészeti jelenségekre reflektáló jellege miatt, továbbá a szimbolikus cselekvések terén történő változások résztvevő megfigyelőjeként maga is a kulturális univerzum-függő helyzetben van, e helyzetet pedig az

23 Nemigen lehet halogatni itt Clifford Geertz egyik, új szemléletmódokat alapozó tanulmányát: *A művészet mint kulturális rendszer* (Geertz 1994:239-267), vagy az *Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása* (uo. 268-285) című írását utalni. A korábbi tematikus szakirodalom áttekintését Tibori Timea is elvégezte 1986-ban *Az esztétikai befogadás vizsgálata* bevezetőjében, lásd Tibori 1986, továbbá kutatási összefoglalókat a befogadás-típusok mindennapi életre gyakorolt hatásait is feltárta, vö. Tibori 1993. Lásd még West 1978 *Az irodalmi érték viszonylagossága*, 153-158.

irodalomtudomány már régesrég leírta többféle-képpen. S persze, mint minden köztes vagy időleges tudásterület, ez is a „re-interpretáció” egzisztenciális állapotában van még, lassan stabil két évtizede, ha nem épp három. De ami az alapkérdés maradt (mindenek után és ellenére is), az az érvényesség, a relevancia, az érvényre jutás vagy juttatás alaptémája – egyben persze az irodalom értésének, értelmezésének, közvetítésének, megismerhetőségének is kulcskérdése. De értelmezhető-e az értelmezés? Értelmes kérdés-e az érvényességről érvényeset próbálni mondani, majd (közben és utána is) megkérdőjelezni a mondás, a mondhatóság, az elbeszélhetőség esélyét...?

A rövid válaszem a nemválasz. Nem áttekintő, nem összefoglaló, nem „univerzális” és nem is az „érvényesség” dicsőfényére igényt tartó. Sem én magam, sem a szaktudomány, sem az irodalom, sem az antropológia nincs abban a kétségbeejtő helyzetben, hogy rászoruljon olyan érvényesség-igazolásra, mely egyszersmind cáfolata is lenne rögtön a relevanciák határtalanságainak. Erre már részben az irodalomantropológia értői is rámutattak/ráébredtek. De minthogy e szaktudomány részben a nyelvi antropológia része is – olykor csak társterülete, máskor távoli, de összekapcsolható szférája is – lehetne, ezért megközelítéseinek mint eljárásoknak leginkább csak előnye lehet, hogy az émikus (önkören belüli) szemléletmód kínálja magát magában a műben és az alkotás folyamatában is. Az olvasó vagy kutató pedig mint „résztvevő megfigyelő” ugyancsak a saját kultúrájában előforduló jelenségek szemtanúja, deskriptora, interpretálója lehet, amennyiben megnyílik a műnek, megadja magát az alkotónak, befogadóvá válik az univerzális vagy személyes üzenet irányában. Más kérdés, hogy a régi kultúra (kultúrák) és a mindenkor új szubkultúrák megütközését vizsgálva, hogyan lehet intakt a megértő megismerés, ha nem vállalja a lehetséges legtöbb értelmező aspektus „végeképp eltörlésének” programját, vagy az ilyasmit meghirdető „kultur-acidium” folyamatának átlátását? Lehet ugyanis nyomon követője a kultúra-átalakítás, átkulturálódás tendenciáinak is, ettől még befogadó maradhat. S lehet egyúttal serkentője is annak, amit majd azután elemezni, értelmezni fog egy időben közeli státuszban. Miképpen a kutató is lehet stimuláló, ha kellőképpen szűkre szabja a „sűrű leírás”, az értelmező interpretáció vállalható programját, s közben fenntartja pozícióját, hogy messze maradjon a mítoszi súlyú közéleti folyamatok közepette átlátható önfelfogástól vagy világgépi ketrecekétől – válhat tehát párhuzamosan

„fogyasztóvá” és kreatórrá is..., méghozzá anélkül, hogy a relevancia releváns mivoltát ő maga kellene meghatározza.

Mert hát olvasható-e az antropológiai, kultúrakritikai szöveg irodalomként? A fennebb utalt Laczkó-Albert Elemér szöveg, de Keszeg Vilmos több monográfiára rúgó szövege, Gagyi József számos kutatása, Oláh Sándor interjúi, Thomka Beáta prózaelemzése (1998, 2018), N. Kovács Tímea kötetnyi szemléje, Szilasi – Hárs 2003; Hárs Endre 1996, 1999, 2003; Paul de Man dekonstruktív és allegorikus narratívája, az allegorikus olvasat esélyei (2000), Gadamer szép-fogalma (1994), Ricoeur 2000; Hayden White egész problematizálása a történelem mint irodalmi szöveg kapcsán (1997)²⁴ – egyszóval a kortárs társadalomtudományok egy negyedszázadon belül nemcsak az „olvasat”-kínálat végtelenre bővüléséről tanúskodnak, de arról is, hogyan válik mindez irodalmi érzékenységgű alapanyaggá, miközben pedig az irodalom alapanyagai (nemcsak az irodalomtudományokban) cserébe a társadalomismeret és életrvilág-kutatás legitim érvényességének szerepkörét töltik be egyre inkább. Vagyis a válasz az egyértelmű igen. Sőt, ahogyan a lehetőségekről doktori értekezésében Kamarás István is lakonikusan összegzi a *Befogadói modellek* fejezetében: „Nincsen önmagában irodalmi szöveg, csak olvasatai révén létezik. Feltehető azonban a kérdés, hogy mennyiben határozza meg az olvasatot az olvasó? Irodalmárokat és filozófusokat egyaránt izgatja ez a kérdés, amelyre mind erre vagy arra voksoló, szélsőséges, mind pedig mindkét 'felet' (az irodalmi szöveget és az olvasót) egyaránt figyelembe vevő válaszok is születtek...” – s az ehelyütt felsorolt témérdek szemléletmód mellett a „műközpontú” elemzés, az „olvasóközpontú” értelmezés, a „mindenható olvasó” modellje, a Gadamer megfogalmazta „dialogikus megértés” és kölcsönhatás mű és olvasója között, a „tranzaktív dialógus” esélye, az „értelemnélküliség” és az értelemadás dichotómiája, hermeneutika és recepcióesztétika számos további változataival vezet tovább afelé, hogy az irodalmi mű olvasói „kiegészítése”, a „töredékek” összehordása nemcsak az értelmezésre hat vissza, hanem a műre, az olvasóra, az irodalom befogadási jelenére és jövőjére, a megértés lehetséges teljességére ugyancsak (lásd értelmező és elemző mélységben Kamarás 2007).

24 Lásd erről bővebben Ian Maclean 1999 Olvasás és értelmezés. In Jefferson, Ann – Robey, David szerk. *Bevezetés a modern irodalomelméletbe*. Osiris Kiadó, Budapest, 139-164.

Az irodalomantropológia így (lehetőleg legelőször) az a sajátos műfaj, amely az irodalommal kapcsolatos antropológiai megközelítésnek ad alapot, feltételt, egyben terepet és érvényes kérdésfeltevések jogosságát is magába foglaló feladatot. Valamiféle „jelzős antropológia” lenne tehát, mely már nevében is körvonalazza a témát és a szemléletmódot, de nem merev elhatárolhatósága lenne fontos az esztétikai befogadás vagy az irodalomelmélet közötti szűk mezsgyén, hanem a szimbolikus interpretációktól, a színház-, esztétikai vagy a művészet-antropológiától kölcsönvett szereplehetőség alkalmazása. A nyolcvanas évtized kultúrakutatási vitái közepette sor került a Geertz-féle interpretatív antropológizálás és textuálisan alázatos terepkutatási értelmezés (Marcus és Clifford általi) elvitatására is, mindenekelőtt a „kié a szöveg?” ürügyén, mely a forrásközlés, a fordítás, majd az értelmezés egész folyamatát belévetette a textualitás új irányzatainak küzdőterébe, megjelenítve az etnográfiai (le)írás és az életközeli (be)látás relativizálhatóságának alap-témáját, de az értelmezés értelmezése típusú civódásokon túl is megjelent a szöveg mint vizsgálható textus problematikává avatása is.²⁵ A kilencvenes végén megjelent testes irodalomantropológiai kötet szolidan arra hivatkozik, hogy „az irodalmiság minden alkotóeleme emberi közreműködéssel jön létre történeti és befogadásesztétikai tapasztalatba ágyazódik”, s meghaladva „az organikus-szimbolikus poétikai kódok” romantika utáni duális emberfogalmát (homo naturalis / homo individualis), alapelvei történeti tapasztalatként válnak le az esztétikai tapasztalatról, mivel az ember antropológiai állandósága (természeti fundamentalizmusa) mint egyedüli örök létező léttörvényeinek alávetését egy „haladó” időbeliséggel egészíti ki a horizont mikéntje szerinti adottságokkal (v.ö. Kulcsár Szabó – Szegedy Maszák 2000:10-11).²⁶ Az irodalmi szövegek antropológiai horizontján a *szöveg* az a motívum vagy jelentés, amelyben mindig temporális/történeti tényezők is jelen vannak, de ezek antropológiai érdekűként jelennek meg, mivel a szubjektum mindig történeti konstrukció, a nyelvhez való viszonya maga is temporális kölcsönösség

25 lásd vitaanyagként Radim Tobolka 2014. Online: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2488778; továbbá McCormack 1999; Million-Lajoine 1999:49-154; Clifford – Marcus eds. 1986 *Writing Cultures*.

26 Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály 2000 Előszó. In Bednancs Gábor et al. szerk. *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Osiris, Budapest, 10-13.

mikéntjeitől függ. Vagyis az irodalomértés hagyományos eljárásait szükségképpen kiegészítik azok az irodalomhermeneutikai utak és interpretációk, amelyek nem zárják ki az antropológiai olvasatú szövegek retorikai olvasásmódját, másként megfogalmazva: az olvasó számára kirajzolódó retorikai alakzatok közös műveleti területei a nyelv és a szövegek föltáró értelmezései, ezért hozzájuk tartozik a jelentés kontrollálhatatlanságának tapasztalata és az irodalom humanista funkciójának ideológiája is (uo. 11-13).²⁷ Más alaptónusú megközelítések is életre keltek immár, a „funkcionális-kontextuális narratológiától” a kognitív irodalomtudomány kísérletein át a „biblioterápia és irodalomterápia” új útjaiig – ezekről a Helikon folyóirat rendszeres tematikus számokban ad részletes eligazítást, mintegy ezzel is jelezve az érvényesség érvényének mindenkori relatív mivoltát.²⁸

Indokolatlan lenne itt – a fentiek kavargó tűzőzönében még inkább – annak rövid kivonatolása, mit is „üzen” akkor az irodalom és az antropológia kapcsolatáról ez a serdülőkorúvá váló újabb tudásterület. Annyi bizonyos, hogy gazdag és érvényességét tekintve megejtő, elsápasztó bonyolultsággal jelzi a mindenkori diskurzus jelenlétét. Fennebb Józstól idézve használtam a korabeli felfogás kiemelhető összegzését arról, hogy az irodalmi befogadásban „az embercsoport a maga viselkedési problematikáját éppen e viselkedés alakjában *rendezi*” el, vagyis „a társadalom mint szituáció 'formalizálásának' szubjektív-objektív logikája” szerint egyenesen alakít is, nemcsak alakul (lásd Józsa 1980:26). Ma már azt is látjuk, hogy mert az irodalom interdiszciplináris, intertextuális és interkulturális tudományterületeken is főszereplőként van jelen (amiképp az antropológia is), ugyanakkor mindkettő esélye, hogy interpretál, diszkurzív térbe emel, önmagára is reflektál, visszahatásokat is befogad, s emellett éppen a változásokban próbálja meg folytonosan megújítani önmagát és tárgyát, így szinte a mindenkori irodalmi textus kézenfekvően tekinthető értelmezési „terepnek”, tehát olvasható antropológiai forrásként, értelmezhető a dekonstrukció révén bármely kor és társadalmi idő releváns megnyilatkozásaként, alkotóját tekintve pedig mint a jelen lehetséges reális vagy

27 lásd még további árnyalatokkal N. Kovács Tímea 1999 Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. *Helikon*, 4:479-493.

28 A befogadástudomány újabb irányzatait lásd Papp-Zipernovszky Orsolya 2016 Az irodalmi műalkotás jellegzetességei című értekezésében. (részlet) *Helikon*, 2:214-229.

fiktív dikciója, egyben kritikai rálátást is lehetővé tesz – éppúgy, ahogyan az antropológiai diskurzus keletkezik és érvényességre törekszik. A fogalomkörben hazai pályán (irodalmár szerzőként is ismeretes) Kiss Noémi „vezette be” a „más, mégis autentikus dekonstruktív olvasatként értelmezhető” világok, emberleírások, szituatív vallomások, életút-modellek textualizálhatóságát, az irodalom antropológusok számára interpretatív felületként jelentkezésének perspektíváit: minthogy a bármely stiláris és formális adottságú textus mint irodalom a kortárs kultúra, a jelen egy szeletként értelmezhető, ez egyben kihívás is: a textus mint „objektum” igényli is az értelmező közelítést, ebben pedig az irodalomtudomány csupán egyik eszköz, az antropológia kiegészítő jelenléte éppenséggel kívánatos is.²⁹ Sőt, az ugyanitt közzétett Szirák Péter tanulmány is a megértés megjelenítésének/megjeleníthetőségének problémájával vezet be a holokauszt-irodalom akaratlanul torzító, így az emlékezést gátló jelenségét, mivel az „ideáltipikus narráció-lehetőségét” éppen az irodalom révén átléphető korlátok lehet vélni a morális emlékezés teljességét perspektívába fogva, de eközben annak esélyét is kinyilvánítva, hogy az antropológia mintegy „dokumentáló módszere” lehetőséget kínál arra, ne kelljen a jelen megtapasztalásának minőségét az utólagos értelemadás szükségszerű torzításainak kitenni.³⁰

Az „elbeszélő ember” mondandóit persze nemcsak az irodalom tükrözi vissza, s nemcsak az egyetlen irodalmi jelenléte az, ami évezredek óta tárgya és serkentője magának az irodalmi műnek, folyamatnak, olvasatnak, értelmezésnek. Még utalni sem lehet itt a vizuális művészetek, az esztétikai tapasztalat, a szimbolikus megjelenítések oly hatalmas tartományaira, amilyen a dráma, a szakrális ábrázolások, a zenei megjelenítődés, a szimbolizáció legkülönb formái és ezek irdatlan nagy eszköztára.³¹ Mindemellett a társadalmilag nyersen megélt élettapasztalat számos szimbolikus rekonstrukciója mint az életvilág (s ezen belül az életút időbeniségébe

29 Antropológia az irodalomtudományban és irodalom az antropológiában. Egy új paradigma vázlata. In Kiss Noémi – Biczó Gábor szerk. *Antropológia és irodalom*, 431-437.

30 Szirák elemzését *A megérthetetlen megőrzése* címen (Kertész Imre Sorstalanság-áról) lásd az előző jegyzet forrásművében a 402-412. oldalakon.

31 A teljesség igénye nélkül: lásd Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 1993 *Rejtjelek*. Szorobán Kiadó, Budapest; *Rejtjelek (2.)*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1995; ugyanők *Jelbeszéd az életünk*. Osiris – Századvég, 1995.

rejtőzködő életesemények) egyik „bevált” eszköze marad az alkalmazkodás, a hagyománykövetés, a formalizált minták elsajátítása, a strukturális beilleszkedés és felzárkózás adódó esélye is. A „jeles napok” rendje a néprajzi tapasztalatban, az életvezetési szituációk relatív érvényessége a társadalmi konvenciók, kommunikációk és önmegjelenítések vidékén egy valamiképpen „ideáltipikusnak” vélhető narratív dokumentációba illeszkedik, s erről az utóbbi időkben megjelenő naplóirodalom (Kunt Gergely munkáiban, Baumann Tímea, Biczó Gábor, Kotics József, Valuch Tibor, Pető Andrea, Pécsi Katalin, Zoltán Gábor munkái mellett) a leíró módszerrel rögzítés megannyi változatában tanúskodik, amivel ugyancsak a jelentapasztalat és múltkövetés irodalmi normatívái mellé tagozódik, az irodalmi műve vagy műfajjal való esélyeivel gazdagodik.

A bevezetőmben megnevezett kérdések második-harmadik aspektusára, a testvér-tudományok válaszaival bővült befogadás- és értelmezéskutatási tudástapasztalatra mindenestre nemcsak az irodalomtudomány válaszai állnak kezünkre. Az irodalom maga, az alkotás rendje és „üzenetközvetítő” mivolta ugyan számos írói életműben, életútban, arc poeticá-ban új arcot ölt mostanság is, de mindez nem kevesebbet tükröz, mint az érvényesnek tekintett tudások érvényesség-határai fölötti áttekintés igényét. A személyiség „megírhatósága” vagy a narratív önmegjelenítés újabb korszakainak horizont-tágulási esélyei a kritikai kultúrakutatás és az értelmező közösségek értelmezési határ-narratívái immár új „dokumentációkat”, új kulcskérdéseket és módszertani válaszokat is megkívánnak. Ennyiben talán az érvényesség esélye az érvényesítés folyamatában kap további kihívásokat, egyúttal serkentő válaszkényszereket is felszínre hoz a kultúráról való beszéd komplexebb időszakában.

Felhasznált szakirodalom

- Bahtyin, Mihail Mihajlovics 1966 *A szó esztétikája*. Gondolat, Budapest.
- Balogh Zoltán – Kamarás István 1978 *Élményalakzatok I.* Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.
- Balogh Zoltán – Kamarás István 1985 *Élményalakzatok II.* Múzsák Könyvkiadó, Budapest.
- Bálint Éva – Veres András 1974 A sikerképtelenség környezetrajza. *Valóság*, (17) 8:58-74.
- Bánlaky Pál 2020 Önéletírás – részletek. *Kultúra és Közösség*, 3. <http://www.kulturaeskozosseg.hu/>
- Barthes, Roland 1996 *A szöveg öröme*. Osiris, Budapest.
- Bialas, Wolfgang 1996 Postmodern és posthistoire. In Garaczi Imre szerk. *Pro Philosophia Füzetek*, I. kötet, Veszprém, (Garaczi Imre fordítása), 113-133.
- Bourdieu, Pierre 1978 A művészeti észlelés szociológiai elméletének elemei. In Józsa Péter szerk. *Művészetszociológia*. KJK, Budapest, 175-200.
- Bögre Zsuzsanna 2020 Még egyszer: mire jó a biográfia? Tanulások egy paradigma-vita kapcsán. *Kultúra és Közösség*, 3. <http://www.kulturaeskozosseg.hu/>
- Clifford, James – Marcus, George E. eds. 1986 *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Univ. of California Press, Berkeley.
- Derrida, Jacques 1991 Az el-különböződés. (Ford. Gyimesi Tímea). In Bacsó Béla szerk. *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi, Budapest, 43-65.
- Eco, Umberto 1976 *A nyitott mű*. Gondolat, Budapest.
- Escarpit, Robert 1966 *Le livre et le conscrit*. Cercle de la Librairie, Paris. On-line: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k33434407.texteImage>
- Escarpit, Robert 1973 *Irodalomszociológia. A könyv forradalma*. Gondolat, Budapest.
- Foucault, Michel 1999 *Nyelv a végtelenhez*. Latin betűk kiadása, Debrecen.
- Frazon Zsófia 2013 Ú mint új muzeológia. In Új muzeológia – kortárs múzeumi narratívák. *Néprajzi Látóhatár*, (22.), 2:4-6. On-line: <http://hdl.handle.net/2437/215329>
- Gadamer, Hans Georg 1994 *A szép aktualitása*. T-Twins Kiadó, Budapest.

- Geertz, Clifford 1994 Mély játék. Jegyzetek a bali kakasviadalról. (Ford. Lovász Irén). In *Az értelmzés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég, Budapest, 126-169. Ugyanitt *A művészet mint kulturális rendszer* (239-267); *Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása* (268-285).
- Gagy József 2019 *Régi ember új világban. Sztrátya Domokos életútja*. (Dissertationes Ethnographice Transylvanicae), Kriza János Néprajzi Társaság – L'Harmattan, Kolozsvár – Budapest, 208 oldal
- Gagy József 2012 *Ha akartam, füttyöltem, ha akartam, dúdolászgattam. Beszélgetések Balogh Pállal*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Goldmann, Lucien 1964 *Pour une sociologie du roman*. Gallimard, Paris.
- Gondos Ernő 1971 *Ízlésalakzatok*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.
- Hankiss Elemér szerk. 1977 *A strukturalizmus-vita, I-II*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Havasréti József 2005 A kaleidoszkópon kívül/belül – a kritikai kultúrakutatás Magyarországon. *Helikon – Irodalomtudományi Szemle*, (51) 1–2:149-164.
- Hárs Endre 1999 Paul de Man „dekonstruktív narratívájának” és „allegorikus narratívájának” különbségei. In *Az olvasás allegóriái. Figurális nyelv Rousseau, Nietzsche, Rilke és Proust műveiben*. (Ford. Fogarasi György). Szeged, Ictus – JATE Irodalomelméleti Csoport, 254-296.
- Hárs Endre 1996 Allegória és narráció. Botho Strauß Genet-olvasata avagy *A fiatalember és A cselédek*. In Hárs Endre – Szilasi László *Lassú olvasás. Történetek és trópusok*. Szeged, Ictus – JATE Irodalomelméleti Csoport, 118-141.
- Hárs Endre 2003 Antropológia és irodalom – mi van a között? In Kiss Noémi – Biczó Gábor szerk. *Antropológia és irodalom*. Csokonai kiadó, Debrecen, 11-26. <http://epika.web.elte.hu/doktor/hars09.pdf>
- Jakab Albert Zsolt – Vajda András szerk. *Örökség, archívum és reprezentáció*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- Józsa Péter 1972 *Kulturális blokkok Budapesten*. I. kötet. Népművelési Intézet, Budapest.
- Józsa Péter 1974 *Az esztétikai alkotás hatásmechanizmusa*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.
- Józsa Péter 1976 A társadalmi kommunikáció és a kultúra egységes elmélete felé. In *Kód – kultúra – kommunikáció*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 7-24.
- Józsa Péter 1982 Az esztétikai alkotás hatásmechanizmusának társadalmi jellege. In *Az olvasás anatómiája*. Szerk. Hajdú Ráfi – Kamarás István. Gondolat, Budapest, 472-493.
- Józsa Péter 1986a A kulturális javak fogyasztása a fejlett társadalmakban. *Az esztétikai élmény nyomában*. Akadémiai, Budapest.
- Józsa Péter 1986b Az esztétikai értékek társadalmi kommunikációjának mechanizmusai. *Az esztétikai élmény nyomában*. Akadémiai, Budapest, 96-112.
- Józsa Péter – Leenhardt, Jacques 1981 *Két főváros – két regény – két értékvilág*. Gondolat, Budapest.
- Kamarás István 2007 Bevezetés. In *Az irodalmi mű befogadása (szociológiai és szociálpszichológiai megközelítés)*. Pannon Egyetem BTK Antropológiai és Etika Tanszék – Gondolat Kiadó, Veszprém – Budapest. On-line: <http://mek.oszk.hu/09000/09063/09063.htm>
- Keszeg Anna 2006 Könyvek, filmek, polémiák. In *Párizs-rekonstrukciók*, KOMP-PRESS, Kolozsvár, 45-116.
- Keszeg Vilmos 2013 A 20. század történetei. *Néprajzi Látóhatár*, 4:6-11.
- Keszeg Vilmos 2011 *A történetmondás antropológiája*. Egyetemi jegyzet. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 2011., 303 oldal.
- Keszeg Vilmos 2002 *Homo narrans*. Ariadné Könyvek, Korunk Baráti Társaság, KOMP-PRESS, Kolozsvár.
- Kisantal Tamás 2004 Az irodalmi alkotás mint történelmi szöveg. *Tiszatáj*, (58) 11:75-101. <https://docplayer.hu/17799559-Az-irodalmi-alkotas-mint-tortenelmi-szoveg.html>
- Kiss Noémi – Biczó Gábor szerk. 2003 *Antropológia és irodalom*. Csokonai kiadó, Debrecen.
- Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa 1993 *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon*. Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszéke, Miskolc.
- Laczkó-Albert Elemér 2020 A „parasztalanodás” kulturális folyamata: polgárosodás? Biográfiai életút elemzés. *Kultúra és Közösség*, 3:79-95. DOI 10.35402/kek.2020.3.8 On-line: <http://www.kulturaeskozosseg.hu/>
- Lotman, Jurij M. 1973 *Szöveg – modell – típus*. Gondolat, Budapest.

- Lovász Ádám 2020 Beavatás a filozófiai pluralizmusba. *Kultúra és Közösség*, 3:143-146. DOI 10.35402/kek.2020.3.16 <http://www.kulturaeskozosseghu/>
- Löwenthal, Leo 1973 *Irodalom és társadalom*. Gondolat, Budapest.
- de Man, Paul 1999 *Az olvasás allegóriái*. /Dekon könyvek/. Ictus Kiadó – JATE, Szeged.
- McCormack, Brian 1999 Three Clowns of Ethnography: Geertz, Levi-Strauss, and Derrida. *Dialectical Anthropology* 24:125-139. <https://doi.org/10.1023/A:1006982415900>
- Million-Lajoinie, Marie-Madeleine 1999 *Reconstruire son identité par le récit de vie*. L'Harmattan, Paris, 49-154.
- Mujdricza Ferenc 2015 Mitikus összhangzattan. *Vallástudományi Szemle*, 2:23-34.
- N. Kovács Tímea 1999 Kultúra – szöveg – reprezentáció: kulturális antropológia és irodalomtudomány. *Helikon*, 4:479-493.
- Pósa Fanni 2020 Az archívumi fordulat és a kritikai kultúrakutatás. A COURAGE mint projekt és digitális adatbázisa. *Kultúra és Közösség*, 3:105-112. <http://www.kulturaeskozosseghu/>
- Ricoeur, Paul 1998 A szöveg világa és az olvasó világa. In Thomka Beáta szerk. *Narratívák 2. Történet és fikció*. Kijárat Kiadó, Budapest, 9-42. old.
- Sarkany, Stéphane 1979 *Az irodalomelmélet mint társadalomtudomány*. Kriterion, Bukarest.
- Szilasi László 2003 Anthropology in progress. *ÉLET ÉS IRODALOM* 47:40. <https://www.es.hu/cikk/2003-10-06/szilasi-laszlo-/anthropology-in-progress.html>
- Tánczos Vilmos 2008 *Elejtett szavak*. Bookart Kiadó, Csíkszereda.
- Thomka Beáta 2018 *Regénytapsztalet. Korél-mény, hovatarozás, nyelváltás*. Kijárat Kiadó, Budapest.
- Tibori Tímea 1993 Műalkotások befogadása és a szabadidős tevékenységek hatása a mindennapok életvezetésére. In Aszalós Éva szerk. *Szórakozás, te Janus-arcú!* MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének Közleményei, 2. Nyíregyháza, 71-80.
- Tibori Tímea 1986 *Az esztétikai befogadás vizsgálata*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 201 oldal.
- Tibori Tímea 1984 *Bartók zenéjének fogadtatása a '80-as években. Egy zeneszociológiai vizsgálat eredményei*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.
- Todorov, Tzvetan 2003 *Az emlékezet hasznáról és káráról*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- V. Bálint Éva 1994 A látogató visszatér. In *Rendiség a romokon*. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest, 133-139.
- Veres András 1974 *Mű, érték, műérték*. Magvető, Budapest.
- Veres András 1996 Az értelmező közösség: fikció vagy realitás. *Literatúra*, 3:394-404. old. https://matarka.hu/klikk.php?cikkmutat=1027511&mutat=http://real-j.mtak.hu/1466/1/LITERATURA_1996.pdf
- West, Alick 1978 *Válság és kritika. Tanulmányok Elisabeth West előszavával*. Európa Könyvkiadó, /Modern Könyvtár/, Budapest. 427 oldal.
- White, Hayden 1997 A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. In *A történelem terbe*. Osiris, Budapest, 68-101.